
І НАДХОДИТЬ ПІТЬМА (В. ВИННИЧЕНКО, «ГРІХ»)

«І вивівши Його на високу гору, диявол показав Йому всі царства світу в одну мить, і сказав Йому диявол: Тобі дам усю владу над усіма цими царствами і славу їхню... отже, якщо Ти поклонишся мені, то все буде Твоє. Ісус сказав йому у відповідь: відійди від Мене, сатано».

(Луки, 4,5–8).

«Знаю ж бо, Господи, що недостойний я чоловіколюбства Твого, але достойний усякого засудження і муки. Але, Господи... спаси мене. Якщо ж бо праведника спасеш... і чистого помилуєш, не диво то, достойні бо вони милості Твоєї. Але на мені грішному яви диво милості Твоєї, хай не здолає моя злочинність Твоєї невимовної благодості і милосердя».

(Молитва Св. Іоанна Дамаскина).

Наприкінці драми В. Винниченка «Гріх» її головна героїня Марія підносить до уст склянку з отрутою. Тут мав би залунати плач, голосіння. Але панує тиша. Надходить пільма.

Про що ж ця пільма? Звідки її дивна сценічна популярність на початку 20-х років, і не лише в Україні, а і в Росії, в Німеччині, в інших країнах Європи. В чому її правда, важлива для нас ще й досі?

Дія драми починається в роки першої світової війни в домі, де живуть Іван, молодий і вочевидь недосвідчений революціонер і його дружина Ніна. У Ніни гостює її подруга Марія Антонівна, вчорашня сестра милосердя, яка щойно повернулася з фронту, тепер теж підпільниця. Особа вона аж надто емансипована, із задоволенням епатує тіточку Ніни своїм скільки неприхованим, стільки все ж робленим цинізмом.

Скоро стає зрозумілим, що Івана вона кохає щиро, і він уже щось відчуває, щось зрушилось в глибині їхніх стосунків.

Але головне на початку п'єси — нерівновага у внутрішньому світі Марії. Вона людина морально уражена, розгублена, скривджена.

Вчора вона щиро говорила про віру в Бога, днями їздила до монастиря, а сьогодні запалює цигарку від лампадки, фліртує із закоханим у неї студентом і легковажно розводиться про печерного монаха, як би його спокусить. Вона каже про нього: «Він убив трьох людей і думає, що це такий гріх, який треба відмолювати усе життя. І він знає, що таке гріх».

Про зовнішню причину її нерівноваженості прохоплюється Ніна: «Ти весь час нікому не даєш спокою: ні мені, ні Іванові, ні тітці. Наче ми винні, що ти зраджувала свого чоловіка й він кинувся під німецькі штики».

Марія вибухає монологом. І в ньому розкривається причина цього нестерпного внутрішнього конфлікту.

«Гріх? Гріх зостався ще в печерах у монахів та ще в печерних тіточок... Поїдь на фронт, і ти переконаєшся зразу. Там за одну годину робиться стільки всяких чудесних гріхів, що всім печерним монахам і тіточкам не відмолить за мільйони літ. Лежить собі, наприклад, чоловік в рівчаку, держить у руках рушницю й «пах-пах» — убиває собі людей... Або ось, вривається одна купа людей до других і — лусь! хрясь! бах! — убивають, грабують, насилують, катують. А потім сидять собі, сміються, п'ють, співають, вихваляються. А це ж великий гріх... красти, грабувати, насилувати жінок... А скільки... гріхів там робиться проти сьомої заповіді! Чоловіки зраджують жінок, жінки чоловіків, любовників, лікарі мають жіночі гареми, сестри-жалібниці мають чоловічі гареми, міняються, продають. А всяке інше? Мужні герої обдирають ранених товаришів, добивають їх, крадуть у мертвих, гризуться за крадене. І головне... головне в тому, що нема в цьому ніякого гріха. Ніхто не думає зариватись у печери й по двадцять років не вмиватись через те. Той монах із своїми трьома вбитими перед лобою якою-небудь сестрою з фронту — немовлятко, інститутка щодо гріховності. Та я сама вбила своїми руками з десять німців. І можу хоч зараз убити тобі кого хочеш і ніякого гріха не буду почувати... Я чоловіка свого під самим його носом зраджувала з близьким його другом, а ти — „не смієш“...».

Ні, не можна сказати, що Марія вважає, начебто все дозволено. Те, що вона бачила на фронті, їй огидно. Тільки ось суспільство ж виправдовує таку поведінку людини — на те, мовляв, і війна. Але коли злочин, скажімо, убивство ворога, вважається чесною, втрачаються і всі інші правові і етичні обмеження. Законові й моралі там — на фронті — не місце взагалі. Там люди дозволяють собі все. І от дивитись звідти, через цей досвід на звичайний, начебто все ще нормальний світ з його звичайними правилами доброго тону — для Марії нестерпно.

Вона вже бачила Апокаліпсис. Бачила, як світ норм, правил, закону і моралі повалився.

Зазначимо в дужках, наскільки прозорливий тут В. Вінниченко: певно, саме початок 1 Світової війни знаменував кінець добропорядного старо-світського життя, світу старої Європи, світу XIX століття з його в багатьому літературними уявленнями про честь, обов'язок і совість. Після 1914 р. Європа нічого подібного вже не бачила. З цього саме часу потоптання закону і моралі стає тотальним.

На очах Марії це вже почалось, і, дивлячись звідти, старомодними й святенницькими здаються будь-які судження про гріх і совість. У всякому разі звичні правила здаються умовностями, що ні до чого не зобов'язують.

Але, мабуть, для Марії ще важливіше те, що світ роздвоївся і в одній його частині діють одні норми, в другій — навіть не інші, а просто ніяких норм. А це неминуче призводить до висновку про відносність моралі, тобто до одного з найстрашніших результатів розпаду нормального буття, результатів «занепаду Європи», який став ясним саме в добу світових воєн.

Ось в такому стані застає героїню наприкінці першої дії арешт всієї підпільної групи.

До початку наступного акту минає півроку. Група відмовляється давати свідчення. Жандарм полковник Сталинський, який у своїх же жандармів заслужив прізвисько Каїн, змінює тактику слідства, враховуючи, що, як сам він каже, у жінок «серце м'якше, більше. Вона готова свою честь ради коханого в жертву принести».

Він влаштує побачення Марії і Івана, який за цей час захворів на туберкульоз, схуд, знесилів. Марія наодинці кидається до Івана, сильно обіймає й жагуче цілує його. Вона говорить: «Я на все готова, чуєте? Коли вам треба буде людину на смерть, на що хочете, пам'ятайте

про мене». Ці слова підслухано. І Сталинський пропонує Марії компроміс: «Дайте мені тільки саму друкарню, а я вам всім дам волю».

У нього і обґрунтування заготовлене: «Це тільки уступка з вашого боку. Ну, скажемо навіть, невеличке зрадлицтво. Так де ж ваша уславлена готовність жертвувати собою для інших?..

Розуміється, така жертва важча, але хіба не важче знати, що через твою моральну чистоту, через твій егоїзм страждають і гинуть близькі тобі люди? Кажу ще раз: друкарню я все одно, так чи сяк, знайду. Я заморю вас, доведу до самогубства, доведу до справжнього зрадлицтва слабших із вас... Так чи не розумніше, не альтруїстичніше прийняти на себе невеличкий, майже зовсім невинний гріх і тим позбавити своїх од страждання, хвороб, смерті й великих гріхів?»

І Марія погоджується.

Остання дія — ще через кілька місяців. Марія вже повністю в тенетах Сталинського. Вона вже здає йому людей, а не обладнання. Вже поширюються підозри, що в групі є провокатор, і вона в постійному страхові бути викритою.

Вона сама необережно відповіла в той фатальний день на нескромну пропозицію Сталинського: «Драма для кінематографа: „Закоханий жандарм, або Лобзаніє Юди!“» Зараз її доля — надавати такі лобзання.

Ось приходять батько заарештованого студента, передає слова сина: «Просив сказати вам, що неодмінно єсть предатель серед вас». Батько цей і катує Марію словом: «То ж є серед вас страшні дюди! Свого, свого взять і предать ворогам!.. Це ж Юда хриstopродавець, будь він проклят у всіх ділах своїх!» І ще страшніше карає її, передаючи слова сина: «Любить вас дуже... Марія Антонівна, каже, «необикновенна жінщина така», каже, «тату, замічательна, добра, чесна...» І просив, щоб ви особливо береглися того предателя. І щоб товариші шукали його неодмінно. Він єсть серед вас. Серед вас, щоб шукали пильно».

Певно, Марія уже була готовою до цього покарання. У неї уже було щось вирішено: «Скажіть, що знайдено. Чуєте? Так і скажіть».

Про її стан тепер можна судити за сценкою з тіточкою, яка образилась, що підпільники в Страсний Четвер співають (це зазвичай робиться для конспірації). Марія каже: «Ні... не це гріх... Сказати вам, де є справжній, найстрашніший гріх?.. Знаєте, для чого вони там засідають і співають? Щоб одкрити отой гріх. Щоб піймати справжнього,

страшного грішника. Страшного мерзотника, від якого сіркою тхне. Який сам собі нігтями серце роздирає».

Для Марії остання надія — знайти розуміння у Івана. Вона заводить з ним розмову про мотиви зради, які можна було б визнати пом'якшуючими: «Ну, а коли б... чоловік зробив те... ради спасіння другої людини?» Іван відкидає це. «Ну, коли б ради вас це було зроблено», — продовжує Марія. Іван лишається непохитним: «Невже ви гадаєте, що як ради другого, то це погано, а ради мене, то інакше?»

Марія робить останню відчайдушну спробу примусити зрозуміти себе з середини: «Ви можете собі уявити, що ви кого-небудь любите? І... що ви ради тої людини зробили маленьку... майже невинну зраду... Але це все ж таки зрада. І от це саме й губить вас. Ви ж не можете сказати про нього вашим товаришам... Ви мусите мовчати... А в цьому і є загибель для вас. Жандарми цього тільки й хотіли, щоб ви мусили мовчати, щоб піймати вас оцим мовчанням і тримати в руках... І от, щоб вони вас не видали вашим товаришам, ви мусите видавати їм своїх товаришів... Але ж вас піймано не тільки на цьому, а на тій самій любові. Коли ви не будете видавати, то ту ж вашу кохану людину знов будуть мучити... І от потроху, помалу ви стаєте зрадником... ви потихеньку ходите до жандармів... і по одному видаєте своїх товаришів... А ті товариші поведуться одверто, щиро. А ви собі сидите з ними і знаєте, що ви той, якого всі шукають, якого ненавидять, од якого з жахом і огидою одсахнуться всі, коли дізнаються... А далі ви починаєте плювати на себе... І бачите, як ви страшно самотні. Ах, яка ж страшна, чорна, безнадійна самотність. Ні одної близької людини у зрадника не може бути, ні товариша, ні друга... він навіть не може одкритись тій людині, ради якої сталось це. Яку він любить, за яку прийняв весь цей жах на себе. Він не може прийти до неї і пожалітись...»

Іван розуміє все по-своєму: «Ви, очевидно, щось знаєте?» Відповідаючи, Марія мовби підбиває остаточний підсумок: «І ви сподіваєтесь, що я вам віддам цю людину, яка душу поклала, так, власне, душу поклала, продала її, заплювала, втовкмачила в бруд, в гидоту, в розпусту. Щоб я її видала вам, тупим, жорстоким, сухим?»

Позиція Івана та ж сама: «Коли для вас інтереси громади важніші, то могли б».

Останнє, остаточне, фатальне питання ставить Марія: «А ви могли б? Тільки, ради Бога, подумайте серйозно, вдумайтесь, не

спішіть. Могли б?» — «Міг би». — «І могли б ту людину виставити на ганьбу, на посміховисько, на зневагу, на смерть. Могли б?» Іван (думає): «Міг би».

От і все. Вирок винесено. Залишається тільки виконати його. Але, виявляється, раніше треба ще випити до дна чашу ганьби і мерзоти.

До Марії входить переодягнений в цивільне полковник Сталинський, який дещо змінив зовнішність. Він пропонує поїхати з ним до Криму, де буде вілла, яхта, автомобільчик і, розуміється, його любов. Обурення Марії він відбиває:

«...Пропоную найвищу насолоду: любити чоловіка, якого ненавидиш». Барвисто змалювавши подробиці такого подвійного почуття, він резюмує: «У цьому є щось сатанинське...»

Марія, хоч і з револьвером в руці, але загалом жалюгідно захищається: «На все є межі...»

Наївна! Які можуть бути межі у того, хто здатний смакувати «сатанинську насолоду». І ніякого револьвера він не боїться. Вся повнота влади в його руках, і він нею не забариться скористатися. І річ уже не в тім, що в разі чого всіх заберуть. Але навіть якщо вона уб'є і його, і себе, через що це сталося, стане відомим. «Цим ви не сховаєте, ким ви були для них».

Це другий вирок, який чує Марія в 3 акті. І він страшніший.

Уже за першим вирокom їй судилася смерть, і вона готова була віддатися їй. Але хоч з надією смертю розрубати всі вузли, піти в смерть і не лише від ганьби, а від тої травми, що чекала на її близьких, друзів, коханого, від того жаху і мерзоти, які могли впасти на них: дізнатись, що вона — той зрадник.

Тепер ясно: ані себе, ані їх не зберегти від цього. Саме це і дає змогу Сталинському на запитання: «Значить, ви гадаєте, що можете робити зі мною все, що вам забажається?» — з безтурботним сміхом відповісти: «Ну, розуміється, дорога моя... Ви — моя... з голови до ніг, з душею, з серцем, із тілом, тепер і навіки... Ви навіть померти без моєї згоди не можете».

І він показує Марії її фотографії, її розписки, хай нечесно сфабриковані, але без сумніву такі, що викривають її співробітництво з оранкою.

У Сталинського є етичне обґрунтування і своєї поведінки, і катастрофічного становища Марії: «Чого для вас ця історія така тяжка, а для мене чого байдужа?.. Того, думаєте, що ви порядна, а я мерзот-

ник? Того, що ви виступаєте проти своїх, а я виступаю проти ворогів. Ви продаєте своїх. От у чому вся штука... Це є найбільше злочинство серед людей. Навіть ми, жандарми, не можемо цього робити».

Ось воно — знов, подвійний світ, подвійна мораль. Зі своїми обов'язково самовідданість, чесність, вірність, з чужими ж — дозволено все: підлість, ницість, будь яка мерзота.

Середньовічний лицарський кодекс, шляхетні уявлення про честь не допускали подвійної моралі. З ворогом — принаймні в цих уявленнях теж не все було дозволеним.

Новий світ в нову добу (взагалі ще починаючи з контрреформації, з тих, хто сказав: «Мета виправдовує засоби», але особливо з часів появи примари комунізму, що блукала Європою, з виходу на політичну авансцену людей без минулого, без традицій, без чого б там не було, що можна втратити, тобто пролетарів), так от цей новий світ вважає, що мораль — це те, що існує в середовищі своїх, для чужих ані моралі, ані закону нема. Ставлення до ворога — по той бік добра і зла. І якщо раніше таке теж було в реальності, не було хоча б таких свідомих програм.

В стосунку етики цей новий світ на рівні раннього родового суспільства. І тоді ворог був не людиною. З ним дозволялось усе. Ось вам повернення до неоліту, до первісного дикунства. Це ще одне, до чого був не готовий вихований культурою XIX століття інтелігент. Для нього моральний закон є абсолютним. Абсолют же не допускає, не може допустити відносності. Подвійна мораль — це вже не мораль. Етичний плюралізм неприйнятний, бо він є не те що аморальним, він просто поза етикою. Так вважає людина, вихована європейською, за сутністю своєю християнською культурою. Тою культурою, яка і виробила уявлення про те, що таке моральний закон, совість, гріх, покаєння, покута.

Але це культура саме і відкидається в добу переоцінки всіх цінностей. Відкидається і такими, як революціонер-невдаха Іван. Але особливо такими, як Сталинський. Адже для нього в кінцевому рахунку жодної моралі й не існує. До цього він і закликає Марію: «От і уявіть собі, що ви переламали так свій світогляд, що ці люди перестали бути для вас своїми. Ну, що я вам тоді можу зробити? Арештуйте ваших? Арештуйте собі, мені байдуже. Розкрию? Розкривайте, мені не соромно... Вся моя влада розвіється, як дим».

І не в тому суть, що Сталинський пропонує поміняти своїх з чужими. Не в цій рокировці річ, а в тому, що для людини його гатунку і не потрібно своїх: «Та станьте ви вище всяких зрад, вище всяких своїх. Що вони вам, оці людиці? Перед вами тисячі людей ждуть, щоб ви скрутили їх, панували над ними».

Ось слово, яке мало бути сказаним: панування, влада над людьми. Ось чому поклоняється Сталинський. Коли ж поклоняються такому кумирові, нема ані своїх, ані моралі, ані гріха. Влада перебуває над усім цим, влада над усе.

Сталинський жадає, як жрець, щоб цьому ідолові вклонилась і Марія: «Та я б на вашому місці... світом заволодів би. Мати таку красу, такий розум... В ваших руках величезна сила... Не над вами буде влада, а ваша над іншими».

Марія тут вірно ставить діагноз: «Вам треба всю душу до останнього зтягти до себе?»

Ні, вона не піддається йому. Це неможливо не лише тому, що вона його ненавидить, а своїх любить. Адже вона не може через ненависть до нього від своїх відмовитись. Але не може і через любов до своїх іти далі цим шляхом. Вона звертається, а це вже й зовсім востаннє, до милосердя Сталинського: «Я ж зробила для вас усе, що могла. Пожалуйте, пустіть мене. Я вже не можу більш, я не можу».

Та благання це марне. І тоді вона... погоджується, обіцяє післязавтра о десятій бути у Сталинського, терпить його цинічні поцілунки. Після того ж, як він іде, викликає Івана. Вона питає, чи можуть всі за один день виїхати і сховатись. І віддає Іванові, певно, давно вже на такий випадок заготовлений пакет, в якому всі містяться пояснення. Цілує його, просить, щоб він не читав листа найближчі три години, до другої ночі, а вже тоді: «А тоді приходь. Я ждатиму тебе... Всі вже спатимуть... Тоді ти будеш... моїм».

Остання ремарка: «Марія плаче. Потім виймає з шухляди столу слоїк, іде з ним до дзеркала, дивиться, чепуриться... Потім рішуче підносить слоїк до вуст. Завіса».

І тепер на глядача або ж читача надходить п'ятьма, спустошеність, свідомість людської безсилості, і він по-євангельськи цьому ворожому світові може сказати: «Але тепер ваша година і влада темряви» (Луки, 22, 53).

Потім з'являється гнів, глухий тяжкий гнів проти світу, що впав у гріх, загруз у нечистотах, смердючих у страхіттях мерзоти. Адже

ясно, що пітьма надійшла на всіх нас в цьому жахливому ХХ столітті. І саме тому, що все, з чого складається суспільне (а надто політичне) життя, захоплено одним — боротьбою за владу. Боротьбою, в якій гарні всі засоби. І в якій добрим є тут і зараз той, хто тут і зараз допомагає тобі в цій боротьбі.

Але якщо життя — суспільне чи політичне — є таким, воно патологічне. У всякому разі з точки зору природного права, природної моралі.

Природні права, природні норми спільного існування поважають свободу — індивіда чи групи, якщо вона не утискує свободи, права, достоїнства, моралі інших. І цим, власне, обмежується всяка влада.

Закон, мораль вище влади, вище владоможця. В цьому абсолют права і моралі.

Але ось хто-небудь підносить до абсолюту владу і утверджує одне лише право сили, тобто право владарювати, не рахуючись ні з чим. Таке людство знало завжди, але особливо гостро відчуло це в добу соціальних революцій (хоча б Великої французької) і світових (починаючи не пізніше наполеонівських) воєн. І те, що побачила на фронті 1 Світової війни Марія, було просто відвертим виявленням тенденції, що почала діяти досить давно.

Жадоба влади без берегів висуває своїх ідеологів і навіть поетів. Одним з них і є полковник Сталинський.

У Сталинського не просто воля до влади, у нього поряд з цим цією волею викликана воля до гріха, ба більше — хтивість до гріха, любовстрастя гріха. Він їм милується, він його смакує, ласує ним, він самовдоволений у гріху. Це вже одержимість. І в усякому разі це не примушений гріх, викликаний і зумовлений обставинами, як у тої ж Марії. Це гріх свідомий і гордий своєю свідомістю.

Що дає право Сталинському на його аморальну і позаетичну позицію? Та хоча б те, що опоненти його також одержимі. Революціонери — борці за владу.

Але при цьому, будучи безкомпромісним борцем за владу, революціонер виставляє себе (для наївних, звісно!) борцем за ідею. І стає дволиким. Є лице для себе (вища цінність — влада) і лице для інших (цінність — ідеал). Риторика ж і демагогія розважань про ідеали робить його ригористом. Як він пильнує за моральною чистотою! І уяв-

ляє (в засліпленості і гордині), що він людина з чистою совістю і має право судити інших.

Не даремно було сказано, що «чиста совість — вигадка диявола» (А. Швейцер). Людина, що оцінює свою совість як чисту (саме як головний герой п'єси Іван), ніколи не сприйме найпростішу і найгуманнішу за змістом думку: «один Бог без гріха».

І буде непримиренно жорстоким в оцінці гріхів інших людей. І ось що характерно: він тут враз стає найкращим союзником якого-небудь Сталинського, котрий так і розраховує на непримиренність «чесних» і «чистих» революціонерів, що «завжди напоготові», зокрема, скажімо, прибрати підозрюваного в провокації. Але ж це все з самого початку своєю жіночою інтуїцією відчула Марія. Вона ще в першій дії говорить: «Твій Іван — святий, без гріха, солоденька мамалита, кваша, благообразний інтелігент, бездарна поміркованість, нездатна ні на який гріх. А значить, і ні на яку святість». Вона тут права у найглибшому сенсі. Святість є не відсутність гріха (абсолютна чистота, дистильованість, стерильність), що насправді й неможливо, а подолання спокуси, зваби, облуди сатанинської. Чому ж вона, так глибоко все це розуміючи, відчуваючи, залишається засліпленою стосовно Івана? Може, тому, що пристрась її до нього є гріховною, може, тому, що кара над нею за минуле мала звершитись?

Але любити її — такій такого Івана було не можна.

Людині звичайній, з природними уявленнями про право і мораль, зі звичайними гуманістичними цінностями неможливо сполучитись ані зі Сталинським, ані з Іваном. І не дай їй Боже бути затягнутою в шпарину між подібними шестірнями.

А Марію затягло-таки. Вона потрапила в колізію, де на одній часті терезів — моральний абсолют, а на іншій — людське життя, причому життя (і здоров'я) коханої людини — Івана. І перед цими терезами — вона, звичайна жінка.

Правий був Сталинський: у жінок сильніші природні почуття жалості, співстраждання, любові, прагнення захистити, затулити своїм тілом, охопити своєю душею. Полковник і користується цим природним для кохаючої жінки прагненням страждання — полегшити, хворому — допомогти, того, що в небезпеці, — врятувати. Сталинський користується готовністю жінки все, навіть честь свою, поставити на карту задля спасіння коханого. Він вірно все розраховував: через недовідченість, вперше потрапивши в ситуацію зіткнення політичних

сил, Марія не розуміє одразу незворотності вибору. Полковник вірно розрахував й інше: добро, а особливо любов і жалість довірливі. Марія не думала, кому вона довіряється, не до того було: щоб врятувати Івана, треба було довіритись одразу, негайно.

Але ж внутрішній стан Марії і без того був поза нормою. Вона щойно з фронту, де закону нема, а відтак і гріха нема, а як там цього нема, то й тут теж нема абсолюту. Отже теоретично все дозволено, а практично можна знехтувати деякими нормами (умовностями, скажати б) заради користі в кінцевому підсумку. Норма Марією неминуче повинна була сприйматися як відносна, і тому як така, що її можна обминути чи взагалі скасувати.

В чому її помилка? І в тому, що моральну норму, як їй здається, можна заради чогось переступити чи проігнорувати. І в тому, що абсолют нібито реалізується як категоричний імператив лише в нормальних умовах, в екстремальній же ситуації треба думати про спасіння, скажімо, життя (тут знов повернення до подвійної моралі). І в тому, що альтруїзм, прагнення врятувати чуже життя може виправдати гріх: мовляв, як задля себе, то гріх, а заради іншого уже майже і не гріх (знов подвійна мораль!). І в тому, що як можна прикласти градацію, то це дозволяє уникнути прямого запитання: чи був гріх, яке припускає відповідь або «так», або «ні».

Помилка і в тому, що вона, одразу відчувши, не одразу застосувала найпростіший критерій: все, що ховається від світла — породження тьми. Коли ми ховаємось від світла, на нас самих знаходить п'ятьма.

А головне, що, не будучи віруючою і тому недорозвинувшись духовно, життя і здоров'я вважала за найвищу цінність, а не душу і сумління.

Останнє — найстрашніше, і тут вона найбільше і покарана. Та, може, Іван вважав би за краще померти від сухот в казематі, аніж дізнатись про те, про що судилось йому прочитати о другій ночі. Що вона зробила не лише з собою, але і з ним, з його совістю? Це людяність? В усякому разі дуже погано потрактована.

Ми не маємо права засуджувати її за самогубство. Адже прийняттого виходу в реальних стосунках і з своїми, і з Сталинським у неї не було. Як вона благала Івана про милосердя! Він відмовив. За тим він для неї помер — той, з ким можна було б жити, любити, прощати. Ось вона й прощається і слідом за ним, що помер для неї душею,

іде в п'ятьму. Так в добу язичництва у слов'ян жінка добровільно йшла на смерть при похованні чоловіка.

Але шкода, що така поганська п'ятьма знаходить на неї, що не було у неї віри. Віра відкрила б їй шлях покаяння й покути. Віра б відкрила їй, що суддя для неї не «тупий, жорстокий, сухий Іван», не похитливий негідник Сталинський, а милосердний Бог, який прощає в міру розкаяння і дає надію спокутування. Віра б могла відкрити їй і те, що навіть Іуда не мав права на самогубство, бо самогубство це значить невір'я у всеблагодатність Отця Небесного, тобто це було навіть не просто відчаєм, але худю на Бога.

І ще про помилки її. Вона ж себе принесла в жертву, свою совість, честь — душею своєю жертвувала. Душу для друга поклала, за улюбленого свого. Душу — не життя, душу, безсмертну душу, совість, честь, чистоту свою, вічне спасіння — все віддала. Невже Бог не помилював би її?

Ні, це Каїн-Сталинський мав би убити її двічі, як і біблійний Каїн — за те, що жертва її, як і жертва Авеля, догідна Богові.

Зрозуміло, що світ Сталинського безблагодатний. Так точно, очевидно, і світ Івана. І його світ не знає слів Спасителя: «Милості хочу, а не жертви».

Для борців за владу, по той чи по цей бік барикад, зрозумілі лише такі критерії: мета — результат — користь.

Але ж Марія витримала головну спокусу, не піддавшись їй, — спокусу владою. Не вклонилася перед цим ідолом. Зреклася. І горе не їй.

За книгою книг, «Горе світові від спокус, бо повинно прийти спокусам; але горе такій людині, через яку спокуса приходить» (Матфея, 18, 7). Свідомий спокусник знаний, в п'єсі це — Сталинський. В духовному вимірі світу, який тут також розкривається, це демон влади.

Є в п'єсі люди, яких Христос назвав би «малими цими». Заарештований студент, його нещасний батько, та й сама Марія теж. І сказано: «А хто спокусить одного з малих цих... тому краще було б, якби повісили йому камінь жорновий на шийку і кинули його в море» (Марка, 9, 42).

А їх спокушують не один Сталинський, на шлях боротьби за владу їх зваблюють кристально чисті, ідейні революціонери.

А відповідають за все, покарані за все — Марія й Іван.

Ні, не випадково Іваном і Марією назвав автор своїх героїв. Вони зажадали любові гріховної, беззаконної, перелюбної. Вони, кожний

по-своєму, були обтяжені страшним гріхом. Сатанинською облудою влади він. А вона — що вона вигукнула в гордині і нерозкаяності своїй ще на початку п'єси: «Ну, скажи мені такий гріх, якого б я не сміла зробити!» І тепер заради любові своєї — що вона зробила з собою. І що ось зараз — через три години зробить з Іваном, з усіма.

Ось тому до них звернена стародавня язичницька пісня про Івана та Марію, де вони, упавши в гріх, не знаходять притулку ніде:

Ходім, сестро, в монастир,
Нехай нас Бог простить.
Монастир каже: «Не прийму»,
А Бог каже: «Не прощу».

Ходім, сестро, в темний ліс,
Нехай нас звір поїсть.
А ліс каже: «Не прийму»,
А звір каже: «Вижену».

Ходім, сестро, у море,
Потопимся обоє.
А море каже: «Не прийму»,
А риба каже: «Викину».

Ходім, сестро, горою,
Розсіємось по полю.
Я зацвіту в жовтий цвіт,
Ти зацвітеш в синій цвіт, —
Буде слава на весь світ...

Слава тут та, яку українською мовою краще б назвати інакше — неслава. Ось що їм судилось. Гріх. Неслава. Горе.

Але і усьому світові людському — горе. Бо впав у гріх. І в гріхах животіє.

Тут треба сказати дуже просто: суспільне, громадянське та й політичне життя має бути зорієнтованим на духовні, моральні, гуманні цінності. Все інше — гріх і спокуса, облуда й мерзота.

І треба, поки не пізно, схаменутись, щоб п'їтьма не найшла на всю землю. І нарешті, всім нам, і героям п'єси, і її читачам не впасти б в іще один гріх: грішник залишається у владі диявола, якщо нема милосердя. Нам потрібні милосердя, прощення, благодать. Хто без гріха? Хто насмілиться першим кинути камінь?

Спробуймо вдивитись в обличчя, в душу цієї жінки. Вона зараз буде вивержена своєю рукою в ту п'ятьму зовнішню, де буває лише плач і скрегіт зубів. Але ж ми, ми — чи маємо ми право осудити.

Христос сказав тим, що привели до нього грішницю: «Хто з вас без гріха, перший кинь у неї камінь. Вони ж, докорені совістю, почали виходити один за одним... і залишився один Ісус і жінка... Ісус сказав їй: жінко! де ті, що звинувачували тебе? ніхто тебе не осудив? Вона відповіла: ніхто, Господи. Ісус сказав їй: і Я не осуджую тебе» (Іоанна, 8, 7–11).

Якщо ж ми в жорстокосерді своєму все ж засудимо, з ким будемо ми? І чи не найде на нас ще раз п'ятьма?

А «Світло у темряві світить, і темрява не огорнула Його» (Іоанна, 1, 5).